

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERE YANSIMASI: SOSYAL HAKLARIN DARALTIKMASI

Zehra Gönül Balkır
Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Ekonominin küreselleşmesi sonucunda; mübadelelerin ve yatırımların küreselleşmesi, yer değiştiremeyen özellikle niteliği yetersiz çalışanlar aleyhine, sermayeye, yani bir ülkeden diğerine kısa sürede ve kolayca yer değiştirebilen işletmelere ayrıcalık tanıma eğilimi taşımaktadır.

Küreselleşmenin dayattığı tam rekabet koşullarının sağlanmasıyla; çalışanların sosyal hak ve ekonomik özgürlükleri arasında ters bir orantı bulunmaktadır. Eski ve yeni ekonomilerde rekabet gücünü arttırmaya yönelik olarak uygulamaya konan tüm radikal çözümler ve haksız rekabeti önlemeyi amaçlayan maliyetlerin birbirine eşlenmesi çalışmaları; doğrudan ekonomik hak yoksunlukları yaratmaktadır.

Rekabet gücünü arttırmak adına, koruma standartlarında büyük ölçüde azaltmaya gidilmesi; çalışan nüfusun sosyal güvenlik haklarını, çalışma haklarını ve iş güvencesi haklarını daraltırken; küreselleşmenin dayattığı hukuk düzeninin araçsal kullanımı; ekonomik özgürlüklerde gerilemeye neden olmakta ve daraltılan ekonomik özgürlüklerin en önemli yansımalarından biri de; sosyal hakların daraltılması, olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, ekonomik özgürlükler, sosyal hakların daraltılması

ABSTRACT

As a result of the globalization of the economy, the globalization of exchange and investment has created, on the one hand, a favorable situation for business associations which operate over the shortest period and which can be easily relocated from one country to another. On the other hand, this aspect of globalization is unfavorable to incompetent employees.

There is an inverse proportion between the social rights and economic freedoms of employees, and the conditions of absolute competition which are imposed by globalization. All the radical solutions that are utilized for the extension of competitive power in the old and new economies, as well as the balance studies on costs for the prevention of unfair competition have the effect of creating direct economic rights deficiencies.

In order to expand competitive power, there is huge reduction in the scale of protection standards. Therefore, the limitation infringes on the social security rights, working rights and employment security of the employees. Globalization leads to a decline in economic freedoms, and one of the most important repercussions of limited economic freedoms is the limitation of social rights.

Keywords: Globalization, economic freedoms, the limitation of social rights.

GİRİŞ

Yeni Dünya Düzeni ve onun ekonomik altyapısını oluşturan küreselleşme rüzgârlarıyla birlikte kapitalizmin yapısal sorunlarının; hukuksal mekanizmalar ve kurumsal araçlarla giderilmeye çalışıldığı bir dönemden geçilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte çalışanların ekonomik ve sosyal haklarının sınırlandırılmasına yönelik hukuksal düzenlemeler, doğrudan sosyal hakları etkilemektedir. Bu çalışmada, öncelikle küreselleşmeyle yaratılan yenedünya düzeninde; küresel rekabet koşulları altında çalışanların ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklerinin nasıl etkilendiği; sosyal hakların nasıl daraltıldığı üzerinde durulacaktır.

1. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK HAKLARA YANSIMASI

1.1. Dünya Piyasa Ekonomilerinin Küreselleşmesi

21. yüzyılın başlangıç yılları, dünyada önceden kestirilemeyen kapsamlı, ayrıntılı ve hızlı bir değişim yaşandığını göstermektedir. Bu değişimde; sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş dünyaya ve modernist düşünceden post modernist düşünceye geçişler, en çok dikkat çeken temel süreçler olarak görülmektedir. Toplumlar bu süreçte ortaya çıkan yıpranmalar karşısında sürekli olarak arayışlar içine girmektedirler. Bu yeni anlayış finansal ve endüstriyel pazarların küreselleşmesi, merkantilizmden serbest ticarete, Keynesyen yaklaşımdan monetarizme ve neo-liberalizme, açık ya da örtülü güdümlülükten piyasa ağırlıklı çözümlere doğru; bir dönüşümün yaşanmasına neden olmaktadır.

Küreselleşmenin temel gerçeklerinden biri de, ortaya çıkarmış olduğu "olgusal küçülme"dir. Özellikle teknolojik gelişmelerle her anlamda ortadan kalkmış olan uzaklık kavramı, yeni bir algılayışı ve etkileşim sürecini de başlatmıştır. Naklen izlenen savaşlardan birbirlerini eş zamanlı izleyen borsalara kadar, tüm yeni dünya dinamikleri; küreselleşmenin yarattığı yeni olgularla süreç içinde dünyada küçülerek küresel bir köye dönüşmekte ve bire bir etkileşim artmaktadır.

Uluslararası boyuttaki şirketler, yeni teknolojinin sunduğu olanaklara ve dünyanın dört bir yanında kurdukları ortaklıklara bağlı olarak çok hızlı karar alabilmektedirler . Bu nedenle yeni ekonomik gelişmeler siyasi otoriteden, sadece piyasanın yapmak istediği veya yapamadığı faaliyetlerde yoğunlaşmasını ve üretimle ilgili kararların piyasaya bırakılmasını talep etmektedir. (Işıқтаç, 2004;311). Küreselleşmenin bu denli yaygınlaşmasında; siyasal alanın sınırlarının açıkça belirlendiği topraklarda egemen birimlerin yönettiği ve uluslar üstü düzeyde hareket yeteneğine sahip olduğu ölçüde, büyük devletlerin küresel özelliğinin olması, kapitalizmin ekonomik düzene ilişkin kökten küreselleştirici rolünün bulunması, çok etkili olmuştur

1.2. Küresel Rekabete Bağlı Ekonomi Politikaları

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası piyasalarda yaşanan şok değişiklikler, üretim aktörlerinin de değişmesine yol açmaktadır. Küreselleşen rekabet gücünün artırılmasında, dünya devletlerine ait ekonomi politikaları ve hukuk düzenleri yapısal bir dönüşüm geçirmeye başlamışlardır. Genelde uluslararası güçler ve özde küreselleşmiş piyasa ekonomisi, devletin hem iç hem de dış politikadaki serbestliğini sınırlandırmaya çalışmaktadır. 1970'li yıllara kadar, dünya kapitalist sistemi, yaygın ve sınır tanımayan bir dünya ekonomisi ve birbirinden bağımsız ulus devletlerden oluşan bir politik düzeyin birbirine eklenmesi biçiminde gelişmiştir.

Uluslararası örgütlerin, özellikle de siyasal ya da siyasal ve ekonomik örgütlerin hem sayısının hem de etkinliğinin artması özel bir önem taşımaktadır. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği bunlar içinde seçilmektedir. Koşullara rağmen dünya ekonomisi ulus devlet içinde biçimlenmektedir. Bu nedenle de dünya ekonomisi daha çok ulusal kapitalizmlerin eklemlenmesi ile oluşan bir dünya ekonomik sistemi görünümündedir. Dünya kapitalizmi ulusal kapitalizmlerin bir toplamı olmanın ötesinde; tüm dünyayı kendi üretim alanı olarak gören, tüm kaynakların kullanımını ekonomik çıkarlarına en uygun şekilde örgütlemek isteyen, kendi hareketliliğine engel tanımayan şirketlerden oluşan bir sisteme dönüşürken; artık ulusal işleyişe değil, küresel işleyişe sahip bir dünya ekonomisine yükselmektedir (Işıқтаç, 2004,311).

Küreselleşme ile bütün dünyayı içine alacak bir serbest ticaret rejimi yaratılma sürecinde, öncelikle uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönünde önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına rağmen, dünyada tek yanlı bağımlılık ilişkileri halen değişmeden devam etmektedir. Küreselleşme programının en önemli uygulama hedefleri sosyal devletin tasfiyesi; yani özelleştirme. Küreselleşme bugün tüm dünyada gerçek bir belirleyici unsur olarak varlığını her alanda hissettirmektedir. Sermayenin dünya ölçeğinde yayılmasına kimse engel olamamakta; bu süreçte uluslararası kuruluşlar da çok etkin olmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, ABD'nin Seattle kentinden dünya ticaretini yönetmekte, Birleşmiş Milletler tüm dünyada barışın teminatı olmaya çalışmakta, Avrupa Birliği ise çevre politikalarından ilaç üretimine kadar Avrupa'da birçok alanda öncü rol oynamaktadır (Özer,2008,26).

1.3. Küreselleşmenin Yarattığı Duyarsızlaştırma ve Ekonomik Hakların Daraltılması

Küresel kapitalist sistemi besleyen neo-liberal anlayışı ortaya koyan bu politika ile sosyal bütünleşmenin ve sosyal hakların en az ekonomik alan kadar önemle ve ona uyumlu bir biçimde yürütülmesi gerektiğini vurgulayan sosyal refah devleti anlayışı hep çatışa gelmiştir. Sosyal politika uygulamaları olarak işsizlik ödeneği, aile yardımları, yaşlı ve özürlü bakımı gibi uygulamaların başını çektiği köklü sosyal devlet anlayışı, 1980'li yıllarda daha da güçlenen ve küresel boyut kazanan çok uluslu şirketlerin başını çektiği neo-liberal politikaların ağırlığı karşısında gerilemeye başlamıştır. Sosyal koruma sistemlerine yapılan transferlerin ve örgütlü çıkar grupları olarak sendikalarının kazandığı ağırlığın azaldığını, işgücü maliyetini arttırması nedeniyle küresel boyutta gerçekleşen mal ve hizmet üretiminde rekabet edebilme ve istihdam yaratabilme olanaklarını daralttığı görülmektedir.

Enformel istihdam yaygınlaştıkça, formel ekonomide istihdam olanakları daralmakta, çalışma koşulları bozulmakta ve sosyal koruma zayıflamaktadır. Bu süreçte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal devletin gerilediği, işçi sendikalarının üye ve güç kaybına uğradığı ve çalışanların haklarını yaşama geçirmenin güçleştiği bilinmektedir. Buna göre, toplumsal düzen, denge ve barışı sağlamanın güç olacağına kuşku yoktur (Erdut,2007,64).

Refah Devletine denk düşen fordist üretim ve birikim biçiminde, devlet; toplumsal refahı da gözetmek durumunda olduğundan emek piyasaları ve çalışma ilişkilerine müdahale etmekte, sistemin gerektirdiği uzlaşmayı sağlamak için emek ve sermayeyi de örgütleri aracılığı ile karar alma ve alınan kararları uygulama süreçlerine katmaktadır.Çalışanlar üzerinde toplumsal kontrolü de sağlayan bu mekanizma işçi sınıfını kapitalist devlet ile de bütünleştirirken; genel ücret hareketleri, tamamıyla, yoksul ve işsiz yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir (Akkaya, 2004;77). Dünya çapında yaşanan rekabet ve ekonomik göstergeler, ekonomik hak ve özgürlükleri daraltarak; toplu sözleşmeleri, asgari ücretleri ve sosyal güvenliği bir kenara itmektedir. Ekonomik hak ve özgürlükler açısından, küreselleşmenin dayattığı tam rekabet koşullarının sağlanmasında çalışanların ekonomik olarak korunmasını sağlayan sosyal haklar ve ekonomik özgürlükler arasında karşılıklı olarak ters bir orantı ve bağlantı olduğu görülmektedir. Eski ve yeni ekonomilerde rekabet gücünü arttırmaya yönelik olarak uygulamaya konan tüm radikal çözümler ve haksız rekabeti önlemeyi amaçlayan maliyetlerin birbirine eşlenmesi çalışmaları; doğrudan ekonomik hak yoksunlukları yaratmaya başlamıştır.

Küresel rekabetin arttırılmasındaki en temel politikalarından biri olan ürün maliyetlerin birbirine denkleştirilmesi ve eşitlenmesi sürecinde, maliyet arttırıcı en önemli kalemlerden biri de çalışanların ücretleridir. Bu noktada sosyal maliyet de dahil olmak üzere; maliyetleri eşitlemek suretiyle, kıyaslanabilir küresel rekabet şartlarını hazırlamayı hedef alan hukuk düzeninin kullanabileceği tek kurumsal araç ekonomik özgürlüklerin daraltılması ve sınırlandırılmasını sağlayacak hukuksal düzenlemelerdir. Rekabet gücünü arttırmak adına, koruma standartlarında büyük ölçüde azaltmaya gidilmesi; çalışan nüfusun sosyal güvenlik hakkını azaltma, çalışma haklarını ve iş güvencesini ortadan kaldırma tehlikesi taşırken, küreselleşmenin dayattığı hukuk düzeninin araçsal kullanımı; bir yandan ekonomik özgürlüklerde gerilemeye neden olurken, öte yandan daraltılan ekonomik özgürlükler hak erozyonlarına yol açmaktadır.

1.3.1. Küreselleşme Emek İlişkisi

Küreselleşme ve yeni dünya düzeniyle ilgili liberal söylemde, özgürce mal ve hizmet değiş-tokuşu edilen ve hiçbir müdahaleye maruz kalınmayan bir alan olarak serbest piyasada, özgür insanın, devletin hiçbir müdahalesine maruz kalmadan kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırken genelin de çıkarlarını da maksimize edeceği düşünülür. Burada; üretim için gerekli eşgüdümün gerçekleşmesinde esas unsurun serbest piyasalar olduğundan; sosyal haklarla ilgili emek piyasalarının devlet müdahalesinden arındırılması ve devletin sorumluluğunda olan sağlık, emeklilik, eğitim gibi kamusal hizmetlerin piyasaya devredilmesi gerekmektedir. Emegi, tam bir meta konumuna indirgeyen bu formülasyona karşı; denilebilir ki, insanların pazarda emek gücü potansiyellerini satmak için; çocuk yapmamaları gerçeğinin açığa vurduğu şey, her şeyin, kapalı bir sistem teorisi olan liberal ve neoliberal imgelemin ima ettiğinin aksine, değer biçim altında gerçekleşmediği ve gerçekleşemeyeceği gerçeğidir. Sistem ekonomisi kurgusu, emegi tam anlamı ile bir meta gibi görüp, diğer metalar gibi stoklanabilecek, vazgeçilebilecek, fazla olması halinde de denize dökülebilecek bir şey olarak ele almaktır (Özdemir, 2006; 55).

Ekonominin küreselleşmesi sonucunda; mübadelelerin ve yatırımların küreselleşmesi, yer değiştiremeyen özellikle niteliği yetersiz çalışanlar aleyhine, sermayeye, yani bir ülkeden diğerine kısa sürede ve kolayca yer değiştirebilen işletmelere ayrıcalık tanıma eğilimi taşımaktadır. Küresel piyasalarda rekabetlerini arttırmak

için yatırımcılar giderek işgücü maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere doğru yerleşmekte ve enformel istihdam biçimlerine başvurmaktadır. Pek çok anahtar sektör; üretim ve dağıtımın kökten yeniden yapılandırılmasıyla işlemekte, işlemlerin dışsallaştırılması ya da küresel şubelerde taşeronluğa başvuruya belirlenmektedir.

Bireysel iş hukuku mevzuatının değişiminin asıl belirleyici etkisi iş hukukunda tıpkı borçlar hukukunda olduğu gibi sözleşme serbestisi ilkesinin belirleyici olmasıdır. Her şeyin alınıp satılabilir nesnelere haline geldiği bir süreç içerisinde sözleşme özgürlüğü serbestisi hukuki-etik yaşamın temel belirleyeni haline gelir. Bu bağlamda sözleşme, sözleşmelere konu olamayacak toplumsal ilişkilerin ya sözleşmelere konu şeyler (şeyleşme) haline gelmesine ya da günlük hayatın içerisinde dışlanmasına yol açan temel hukuki-etik düzenleme aracı gelir. Bir diğer değişle, sözleşme serbestisi ilkesi metalaşma sürecinin hukuki düzenlenişini içerir. Bu durum, neoliberal söylemdeki emek kavramsallaştırmasıyla bütünü ile uyumludur: emek bir meta ise serbestçe alınıp satılabilir.

1.3.2. Esnek İstihdam ve İstihdamda Daralma

Küreselleşen rekabet gücünün korunması ve artırılması sürecinde, iş hukukunun özgün yapısı içinde geçmişte “işçinin korunması” bağlamında yaşanan dönüşüm, küresel rekabetin artırılması sürecinde, iş hukuku politikalarının ekonomi ve istihdam hedefleriyle bütünleştirilmesi sürecinde işletmenin korunmasına geçmiştir. Çok uluslu şirketler ekonomik dünya düzeni ve gelişmiş küresel güçler; kendi işgücülerini bilgi toplumunun yeni dönüşümlerine uydurabilmek için, gerekli beceri ve donanımlara ihtiyaç duyarak, talep yaratmaktadır (Marleau,2003,75).

Piyasa ekonomisinin yarattığı farklı maliyetler nedeniyle ortaya çıkan haksız rekabete engel olunmaya çalışılırken; bu noktada sosyal maliyet de dahil olmak üzere; maliyetleri eşitlemek suretiyle ekonomi politikası açısından, kıyaslanabilir küresel rekabet şartlarını hazırlamayı hedef alan bir iş hukukunun kullanabileceği tek kurumsal araç esnekliktir (Arıcı,1997,67). Uygulamada istihdam esnekliğini gerçekleştirmeye yönelik bir dizi yöntem bulunmakta ve bunlar içinde en yaygın kullanılanı ise; iş sözleşmelerinin belirli sürelerle sınırlandırılması yoluyla oluşturulan geçici nitelikteki iş ilişkileri olmaktadır.

Esnek istihdama ilişkin politikalar çoğunlukla iş sözleşmelerinin süresi belirli hale dönüştürülmesi biçiminde somutlaşmakta ve yapılan birçok çalışma bu sözleşmeler için belirlenen sürelerin kimi durumda çok kısa vadeli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, 1980 yılı itibarıyla Avrupa’da emek piyasaları reformları kapsamında belirli süreli hizmet akitlerinin yaygınlaşmakta olduğu belirtilmekte ve özellikle 1990’ların başındaki durgunluk sürecinin ardından bu eğilimin daha da güçlendiğine dikkat çekilmektedir (Ongan,2004,125).

Küreselleşme sürecinde uluslararası ilişkilerin gelişmesi, rekabet bağımlılığının artması, ulus devlet yapısının zayıflaması uluslar üstü yapıları ön plana çıkarırken, bu süreçten sermayenin güç kazandığı ve sendikaların ise o ölçüde güç kaybına uğradığı görülmektedir. Serbest piyasa ekonomisi ilkelerinin dünya üzerinde tek standart haline getirilmesi, emeği koruyan düzenlemeler yerine sermayeyi koruyan eğilimlerin; emeğe dayalı rekabet ve rekabet bağımlılığının ön plana çıkması, son yıllarda çalışma hayatında pek çok tartışmayı yeniden gündeme getirmiştir. Bir yandan ILO sözleşmeleri ve diğer uluslar arası standartların kabul edilmesiyle çalışma hayatında ortak ilkeler uygulanmakta, diğer yandan bu ilkelerden uzak ülkeler arasında büyük uçurumlar oluşturmaktadır. Bilgi toplumunun temellerinin atıldığı yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren; teknolojik değişim, yalın üretim sistemi, esnek çalışma, beyaz, pembe ve çelik yakalı işçi sayısında meydana gelen artış gibi gelişmeler çalışma hayatındaki örgütlenmeyi temelinden sarsmaktadır.

Rekabet gücünü arttırmak adına koruma standartlarında büyük ölçüde azaltmaya gidilmesi; çalışan nüfusun sosyal güvenlik hakkını azaltma, iş güvenliğini ortadan kaldırma tehlikesi taşımaktadır. Öte yandan işgücü piyasasındaki bölünme; ekonomik ve sosyal haklara ilişkin sendikal harekette örgütlenmeye ve temsile ilişkin sorunlar yaratmaktadır. Ancak çalışanların sosyal dayanışma temelinde örgütlenerek ve taleplerini yükselterek işgücü piyasasındaki güç dengesini değiştirmeleri ve piyasayı düzenlemeleri gerekmektedir. Sadece yoksullar, yoksunlar veya zayıflar için değil, yüksek ücretli çalışanların dahi sosyal haklarının korunmasına yönelik kurumlara ve mekanizmalara ihtiyaç vardır (Kapar,2007,111).

2. KÜRESELLEŞMENİN SOSYAL HAKLARA YANSIMASI

2.1. Ekonomi politikası bağlamında Sosyal Hakların tanımlanması

Sosyal haklar, ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların kendi yaşamlarını sağlamak ve güçlendirilmek için hukukça korunma haklarına sahip olmalarıdır(Talas,1981-1982,43). Sosyal haklar ekonomik ve sosyal dengesizlikleri azaltmaya yönelik haklardır(Turan,1995-1996, 104). Bu hakların amacı, ekonomik ve sosyal yönden zayıf olan kişi toplumsal katmanları, özel olarak korunması gerekli kişi ve grupları korumak bunların maddi ve manevi varlıklarını geliştirmektir(Tanör,1978, 54). Sosyal haklar, klasik hak ve özgürlüklerin yerine geçmek için değil, onları tamamlamak, birlikte olumlu bir senteze ulaşmak için öngörülmektedir. Klasik haklar alanında daha çok hak ve özgürlükleri zedelememe ile yükümlü olan devlet, sosyal haklar alanında somutlaştırma işlevini yüklenecektir (Balkır,2009,90).

Sosyal haklar sosyal hukuk devleti bağlamında toplumsal eşitlik amacına yönelmiş haklardır. Sosyal haklar devletin katkısı olmadan kişilerin kendi başlarına yararlanamayacağı haklardır. Sosyal hakların belirleyici niteliği toplumdan bireye doğru yararlandırıcı yönde olmalarıdır (Akıllıoğlu, 1995, 147).

Sosyal haklar toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri için devletçe gerekli önlemlerin alınması şeklindeki olumlu müdahalelerle gerçekleştirilen haklardır. Bu çerçevede sendikal hakların doğuş dinamikleri göz önüne alındığında sendikal hakların doğrudan doğruya sosyal bir hak olarak tanındıkları açıkça görülmektedir (Kaboğlu,1998,262). Sosyal devletin kendini en geniş ve etkili biçimde duyurduğu alanların başında çalışma ilişkileri gelir. Çalışma hakkı ve sosyal güvenlik hakkı herkesin sahip olması gereken en temel sosyal haklardır. Sosyal hakların ilki çalışma hakkı ve özgürlüğüyse, ikincisi sosyal güvenlik hakkıdır. Bu haklar kişinin doğrudan doğruya yaşama hakkına sahip olabilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez haklardır. Sendika özgürlüğü, grev hakkı gibi toplu sosyal haklar ise çalışma ve sosyal güvenlik haklarının aracı hakları ya da güvenceleridir (Balkır, 2009, 237).

Toplu sosyal haklar; sendikal özgürlükler, grev hakkı, toplu pazarlık ve toplu sözleşme hakkıdır. Bu haklar çalışma koşullarının düzeltilmesi, adil ücret, toplumsal güvenlik vb. somut kazanımların elde edilmesinde vazgeçilmez bir yere sahip olduklarından araç olarak kabul edilen hak ve özgürlüklerdir (Kaboğlu,1998,262).

Sosyal ve ekonomik haklar ve bu bağlamda yer alan sosyal güvenlik hakkı, insanlığın değişmeyen ve süregelen bir özleminin adıdır(Talas, 1998;648). Sosyal güvenlik hakkı; yoksulluk sorununa çare olarak ortaya çıkmış olup, toplumsal yaşamdan kaynaklanan riskler karşısında bireyleri korumayı hedef alır. Sosyal ve ekonomik hakların temel amacı, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ülke içinde muhtaçlığın ve yoksulluğun yok edilmesidir. Sosyal güvenlik hakkı ekonomik yönden güçsüzleri, insanca yaşamak için yeterli geliri olmayanları korumayı amaçlar. İhtiyaçlarını kendi sağlayamayan kişilere ekonomik yönden güçlü olanların katkısı zorunlu olur ki bu yansıtımla birlikte ulusal gelirin yeniden dağıtılması mümkün hale gelerek sosyal adalet sağlanır.

Sosyal güvenlik hakkı, getirdiği esaslarla toplumdaki muhtaç ve yoksul kesime yönelmektedir. Bu haliyle ikili bir görünüm arz etmektedir. Bir yandan kişinin insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyine hakkı olduğunu vurgularken, öte yandan da bu hakkın gerçekleştirilmesi için gerçek eşitliğin ve toplumsal dengenin korunmasının devletin görevi olduğunu açıklamakta, bu yönde gerekli tedbirlerin alınması ve teşkilatın kurulması yönünde direktifler vermektedir. Zaten bu olgu, sosyal hukuk devletinin temel amaçlarından biridir ve amaç edinilen kişilerin korunması, ancak toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleşir (Akad, 1992;7).

Çağdaş dünyadaki gelişmelere bağlı olarak, İnsan haklarının sosyalleşmesi veya toplumsallaşması olarak sosyal haklar; bugün gelinen noktada insan hakları içinde ulusal iradeyle birlikte demokrasinin tanımsal bir unsuru olarak kabul edilmektedir. İnsan hakları kavramı gerek doğrudan insan aklının ürettiği bir kavramsal düşünce olarak ve gerekse özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında özerk bir hukuk disiplini içinde kurumsallaşan bir değer ve sistem olarak, tarihsel evrimin belli bir aşamasında ortaya çıkmış ve somutlaşmış bir birikimin ürünüdür(Gemalmaz, 1985-1986,56). Tarihsel süreç ve zorunluluk nedeniyle; ikinci kuşak temel hak ve özgürlükler içinde ortaya çıkan sosyal haklar, devletin katkısı olmadan kişilerin kendi başlarına yararlanamayacağı haklardır.

Hukuksal paradigma ve bu paradigmaya bağlı olarak yaşanan algı ve kabuller; bir hukuk topluluğunda haklar sistemini ve anayasal ilkeleri toplumsal mekanda nasıl yaşama geçirileceğine dair temsili görüşleri yansıtmaktadır (Habermas,1996;6). Her ülkenin kendi yarattığı anayasasına bağlı olarak; bu algı ve hukuksal paradigmalarla anayasal ilke ve kuralların nasıl hayata geçirilmesi gerektiği belirlenirken; aynı zamanda yasa koyucu ve yorumcularının uyması gereken temel değer ve tercihlerin de ölçütleri oluşturulmuş olur (Balkır,2009;1).

Sosyal haklar iktisadi ve sosyal eşitsizliklere tepki niteliğindeki haklardır. Bu yüzden, iktisadi haklarla sosyal haklar arasındaki ilişkinin esas yönü zıtlıktır (Tanör,1978;54). İkinci kuşak haklar, geniş yoksul kitlelerin temel gereksinimlerini karşılayarak, herkesin insan haklarından yararlanabilmesini amaçlayan ve insan haklarının mutlu bir azınlığın "ayrıcılıkları" olmasını önleyen araçlar olarak tasarlanmıştır (Uygun, 2002;71).

İnsanlığın Yapabilirlik Gücünden; İnsanlık Onuruna geçişin tarihçesi olarak insan hakları, insanın kendisini üretmesi ve yeniden üreterek gelişimini sürekli kılması çabasıdır başka bir şey değildir (Gemalmaz, 2003;697). Üstelik bu çabanın gösterilme sürecinin etik çerçevesi vardır. Öylesine bir süreçtir ki bu, insanın bütün yaratmaları yanında, kendisini gerçekleştirdiği her an içerisinde kendisini de yeniden yaratmakta; toplumsallaştırmakta, paylaşmakta ve dayanışma göstermektedir ki tarihsel gelişim içindeki bu paylaşım süreci zaman içinde sosyal hakların doğuşunu gerekli kılar (Balkır,2009;89).

2.2. Küreselleşme Sürecinde Sosyal Hakların Daraltılması

Küreselleşmenin; yükselen piyasalara ilişkin, bilgi eksikliği çeken ve oralara erişimde pek çok yetersizliği bulunan küçüklerden çok, büyük işletmelerle; daha hızlı ve kolay, yeni piyasaları ele geçirmekte destekleyici etkileri bulunmaktadır. Ücreti düşük çalışanların her zaman bol bulunduğu ve işgücünün ücret dışı maliyetlerini azaltan uygulamaların geçerli olduğu alanlarda çekicilik taşımaktadır. Bu anlamda, küreselleşme pazarlık gücünü azaltarak ve artan rekabete maruz bırakarak, niteliği yetersiz çalışanları ve küçük üreticileri olumsuz etkileyebilmektedir (Erdut,2007,64).

Küreselleşme de mali sektör işlemleri; iş organizasyonu, istihdam, ücretler, örgütlenme ve sendikal faaliyetler üzerinde iki biçimde etkili olmaktadır. Bunlardan ilki, mali sektör işlemlerinin reel sektörde üretken yatırım aleyhine bir arbitraja yol açmasıdır. Bu anlamda, yatırım yetersizlikleri işgücü esnekliğini destekleyen ve işte baskın hale gelen atipik çalışma biçimlerine öncelik tanımaya yönelmektedir. Ayrıca, rekabet baskısı da artacağından işgücü piyasasında esneklik ve kuralsızlaştırma kaçınılmaz hale gelmektedir. İkinci etki ise, ekonomik krizin başlamasından ileri gelmekte olup kriz işsizliğin daha da artmasına, ücretlilerin gelir payının azalmasına ve iş organizasyonunun yenilenmesine neden olmaktadır. Bu da işgücü piyasasını esnekleştirmeyi gerekli kıldığından her iki durumda da iş süresi ve ücret esnekliğinin, uygulamaya konulması gibi; uygulama ve düzenlemeler söz konusu olmaktadır. Esnek istihdama ilişkin politikalar çoğunlukla iş sözleşmelerinin süresi belirli hale dönüştürülmesi biçiminde somutlaşmakta ve yapılan birçok çalışma bu sözleşmeler için belirlenen sürelerin kimi durumda çok kısa vadeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çağdaş dünyadaki küreselleşme dalgası, devlet ve devletin tüm kurumlarını sosyal devlet penceresinden bakmak yerine kuralsızlaşma penceresinden bakmaya zorlamaktadır (Balkır,2009;236). Oysa ki; sosyal devlet anlayışının günümüz yorumları, yeni liberal düzenle optimum noktada uzlaşmış insan hakları sentezini gerekli kılmaktadır. Küreselleşme amaç ve araçlarınca zorunlu olarak sağlanacak bu uyum ve mücadele ister istemez hem ulusal hem uluslararası ve uluslararası ve hem de yargısal mekanlarda verilecektir (Uygun,2003;281).

Çağdaş demokrasilerde, eşitsizliği törpülemek ve katılımcı demokrasiyi gerçekleştirmek üzere; devletin ekonomik yaşama gittikçe artan bir biçimde müdahale etmesi, ekonomik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına dolaylı olarak da siyasal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmakta ve süreç içinde ister istemez kısır bir döngü yaratılmaktadır (Balkır,2009;233)öte yandan bireylerin ekonomik, sosyal ve siyasal özgürlüklerini koruyabilmek ve güvence altına alabilmek için, devletin ekonomik yaşama müdahale etme gücünün anayasal kurullarla sınırlanması gerekmektedir (Savaş, 1989;201).

İnsan hakları ve bu çerçevede sosyal haklar; devletin hem sınırlanmasını, hem de olumlu faaliyetini gerektirir. Sosyal hakların; devlete yüklediği görevin negatif ya da pozitif niteliğinin görece daha büyük olması, dönemin özgün koşullarına bağlıdır. Sosyal haklar, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen hak kategorisidir. Ekonominin küreselleşmesi ekonomik büyüme konusunda yeni olanaklar sunmakla birlikte, işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik ve insan hakları ihlallerine de yol açıyor. Bir süredir, çalışma hakkı ve çalışma koşulları ile ilgili hakların, sendikal faaliyetin, toplu sözleşme ve grev hakkının, küresel ekonominin gerekleri doğrultusunda sınırlandırıldığına tanık oluyoruz. Sosyal devletin kendini en geniş ve etkili biçimde duyurduğu alanların başında çalışma ilişkileri gelir. Sosyal haklar içinde yer alan; çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve sendikal haklar en temel insan haklarından (Kaboğlu, 1998;262). Sosyal haklar toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri için devletçe gerekli önlemlerin alınması şeklindeki olumlu müdahalelerle gerçekleştirilen ve sosyal hukuk devleti bağlamında toplumsal eşitlik amacına yönelmiş haklardır. Sendikal hakların doğuş dinamikleri göz önüne alındığında, doğrudan sosyal bir hak olarak tanındıkları açıkça görülmektedir (Tanör,1978;100).

Son zamanlarda gerek sosyal devlet anlayışında ve gerekse sosyal haklarda süreç içinde gittikçe artan bir duyarsızlaştırma yaşanmaktadır. Sosyal haklar, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen hak kategorisidir. Ekonominin küreselleşmesi ekonomik büyüme konusunda yeni olanaklar sunmakla birlikte, işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik ve insan hakları ihlallerine de yol açmaktadır. Bir süredir, çalışma hakkı ve çalışma koşulları ile ilgili hakların, sendikal faaliyetlerin, toplu sözleşme ve grev hakkının, küresel ekonominin gerekleri doğrultusunda sınırlandırıldığına tanık oluyoruz.

Çağdaş dünyada oluşturulmaya başlayan yeni uluslarüstü hukuksal mekan ve buna bağlı olarak yaratılmaya çalışılan uluslarüstü hukuk kuralları kendi zamansal ve mekansal algılarıyla kendi hukuksal yapılarını yaratmaya çalışmaktadırlar. Tam rekabet ortamındaki piyasa koşullarında insan hakları ve daha da önemlisi sosyal hakların korunması gitgide çok daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

Küreselleşmenin ardındaki yeni liberal ideolojinin getirdiği tam rekabet ortamındaki ekonomi politikaları, sosyal güvenlik haklarını zayıflatmakta, bu haklardan herkesin eşit ölçüde yararlanmasını engellemekte, insan haklarının gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir (Uygun,2002;266). Sosyal hakların güvence altına alınması ve herkesin insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmasının sağlanması için yaşanan sürecin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir (Uygun,2002;266). Küreselleşmeyi; piyasa gerekleri ve tam rekabet şartları yönünde evrilmekten öte, insan haklarının gerçekleştirilmesini sağlamak için denetlemek ve biçimlendirmek şarttır. Bu süreci yalnızca piyasanın gerekleri doğrultusunda değil, insan haklarının gerçekleştirilmesi bakımından da biçimlendirmek gerekmektedir (Uygun,2002;281).

Sosyal haklarla ilgili yasal düzenlemelerin uygulanmasına ve Anayasa Mahkemesi kararlarına baktığımızda; sosyal hukuk devleti mantığına bağlı olarak sosyal hakların başında yer alan çalışma ve sosyal güvenlik haklarına sosyal eşitlik ve sosyal adalet kavramları ışığı altında öne çıkarıldığını görmekteyiz. Bu çerçevede sosyal haklar olarak sosyal güvenlik ve çalışma hakları; uluslar arası iş hukukunun en temel değer ve ilkeleri içinde yer almakta; gerek yerel iş hukuklarının ve gerekse uluslar arası iş hukukunun en sorunlu alanlarını ortaya koymaktadır. Bu yapısal sorunlu alan bu kere Pazar ekonomisi mantığıyla süreç içinde sürekli tırpanlanmaktadır.

2.3. Sosyal Hakların Erozyonu

Ekonomik liberalizm, devlete sadece kapitalist piyasanın düzgün işlemlerini sağlayacak bir hukuk düzeni kurmak ve güvenliği sağlamak görevi biçmekte, rasyonel bireyin tercihleri üzerine devletin sosyal işlevlerine ve sosyal politikalar yoluyla müdahalesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Devlete gece bekçiliği görevi yükleyen, işçi-işveren ilişkilerini borçlar hukuku çerçevesinde eşitlerin ilişkisi olarak düzenleyen, bireyler ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri doğal seyrine bırakan bir liberal iktisattan bahsedilmektedir (Çelik, 2004).

Küreselleşen dünyada uluslar arası iş hukuku özellikle tam rekabet koşullarının oluşturulması sürecinde birçok değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Sosyal haklar olarak iş hukukunun temel kurumlarını oluşturan; çalışma ve sosyal güvenlik haklarıyla sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı; küreselleşen yeni dünya düzeninde, tam rekabet politikalarına uyum sağlamak adına daraltılmaya ve erozyona uğratılmaya başlamıştır.

Sosyal politika uygulamaları olarak işsizlik ödeneği, aile yardımları, yaşlı ve özürlü bakımı gibi uygulamaların başını çektiği köklü sosyal devlet anlayışı,1980'li yıllarda daha da güçlenen ve küresel boyut kazanan çok uluslu şirketlerin başını çektiği neo-liberal politikaların ağırlığı karşısında gerilemeye başlamıştır. Sosyal koruma sistemlerine yapılan transferlerin ve örgütlü çıkar grupları olarak sendikalarının kazandığı ağırlığın azaldığını, işgücü maliyetini arttırması nedeniyle küresel boyutta gerçekleşen mal ve hizmet üretiminde rekabet edebilme ve istihdam yaratabilme olanaklarını daralttığı görülmektedir.

2.4.Türkiye'de Sosyal Hakların Daraltılması

Türkiye gibi ülkelerde ekonomik ve sosyal haklar ve bu haklarla bağlantılı olarak sendikaları ve örgütlenme hakkını düzenleyen yasal hükümler, günümüzün değişen ekonomik ilişki ve koşullarını, işletme yapılarını, işgücü piyasasının işleyişini, enformel ve esnek çalışmanın yaygınlaşan niteliğini göz ardı etmektedir.

Yasalar ile kamu yönetiminin karar ve işlemleri, sendikaları; yapısal, yönetsel ve örgütsel birçok zorunlulukla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu tür kesin kurullarla bağlanmış, emredici nitelikleri ağır basan bir yasal sistem içinde, sendikal yapıyı ve işleyişini tek tipleştirilen bir ortamda sendikaların yeni koşullara uyum göstererek, yeni açılımlar üretmeleri, toplumun geniş kesimlerinin güvenini kazanmaları, enformel çalışanları örgütlemeleri ve hali hazırdaki üyelerini korumaları fazlaca olanaklı görünmemektedir (Kapar 2007;112).

1990'lı yılların ortasından itibaren, önce, uygulamada, sonra da mevzuatta teknik işbölümü alanındaki emek sermaye ilişkilerinin normatif düzenlenmesinin değişmesi, bir başka deyişle, bireysel iş hukukunun dönüşümü başlamıştır. 1999 yılında çıkarılan 4447 sayılı kanun ile emeklilik yaşının yükseltilmesi, prime esas kazançların yerinde belirlenmesi, işsizlik sigortasının hayata geçirilmesi gibi değişikliklerin bir kısmı hemen, bir kısmı da zaman içinde yürürlüğe girmiştir.

Küreselleşme ve artan rekabet bağımlılığı nedeniyle yaşanan gelişmeler doğrultusunda, işgücünün yeniden üretiminde maliyeti kamudan alarak bireye yükleyen bir anlayışın gelişmesi ve bununla bağlantılı olarak, sözleşme serbestisi ilkesinin bütün kısıtlamalarından kurtularak iş hukuku içerisinde yeni bir anlam kazanması neticesi, sosyal güvenlik düzenlemeleri de değişmeye başlamıştır. 2003 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında ise peş peşe yürürlüğe giren kanunlarla SSK, Bağ-Kur ve Türkiye İş Kurumu'nun yeniden yapılandırılmış ve sosyal sigorta kurumları arasında koordinasyonu sağlayacak tek bir Sosyal Güvenlik Kurumu oluşturulmuştur (Özdemir, 2006;55).

Türk İş hukuku açısından AB yöneliminde rekabet politikalarına uyum sağlamak üzere, 4857 Sayılı yasa ile esnekleştirme hedefi çerçevesinde; hukuki düzenlemeye büyük ihtiyaç gösteren atipik çalışma türleri olarak, çalışma koşullarının küresel rekabet ortamına uyum sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (Ulucan, 1998;525).

AB topluluk hukukunda bile, sivil-siyasal hak ve özgürlükler açısından köklü ve şaşırtıcı yasal değişiklikler yaşanırken, sosyal hak ve özgürlükler alanında ise görmezden gelme eğilimi ve direnç sürmektedir. Bu yüzden sosyal politika AB sürecinin yarattığı değişimin en az hissedildiği alan olarak kalmaktadır. Ülkemizde de bu güne değin yasalaşan ve iki Anayasa ve sekiz yasa değişikliği paketinden oluşan AB uyum paketleri içinde sosyal/sendikal haklara ilişkin kayda değer bir düzenleme yer almadığı gibi; uyum yasalarının kabul edildiği dönemde sendikal haklar ciddi baskılara maruz kalmıştır.

AB uyum sürecinde yapılan yasal düzenlemeler büyük ölçüde 1789 model temel hak ve özgürlükler katalogu ile sınırlı kalırken, çalışma hukuku ve sosyal haklar alanında ise; işçi sağlığı, ayrımcılık, çocuk ve genç işçilerin korunması gibi bireysel işçi haklarına ilişkin kimi iyileştirmeler yapılırken, kolektif ekonomik ve sosyal haklar açısından ise uyumsuzluğun, bütün boyutlarıyla devam ettiği temel bir eğilim dikkat çekmektedir (Çelik, 2004).

2003 Ulusal Program'ının, Siyasi Kriterler bölümünde, 2001 tarihli olanının aksine sendikal-sosyal hak ve özgürlüklere tek kelime bile yer verilmemiştir. Sosyal politika ve istihdam bölümünde ise, büyük ölçüde teknik düzenlemeler yer almıştır. 2001 Ulusal Program'ında taahhüt edilen sendikal ve sosyal hakların AB normları ve ILO sözleşmelerine uyumlu hale getirilmesi hedefinden vazgeçilmiştir (Gülmez 2002).

SONUÇ

Küreselleşen rekabet gücünün korunması ve artırılmasında, dünya devletlerine ait ekonomi politikaları ve hukuk düzenleri yapısal bir dönüşüm geçirmeye başlamışlardır. Küreselleşmeyle birlikte uluslararası piyasalarda yaşanan şok değişiklikler, üretim aktörlerinin de değişmesine yol açmakta ve bu bağlamda emeğin küreselleşme problemlerinin çözümü için ekonomik özgürlüklerin daraltılması çözüm olarak sunulmakta ve uygulanmaktadır. Dünya çapında yaşanan rekabet ve ekonomik göstergeler, ekonomik hak ve özgürlükleri daraltarak; toplu sözleşmeleri, asgari ücretleri ve sosyal güvenliği bir kenara itmektedir.

Ekonominin küreselleşmesi sonucunda; mübadelelerin ve yatırımların küreselleşmesi, yer değiştiremeyen özellikle niteliği yetersiz çalışanlar aleyhine, rekabet gücünü arttırmaya yönelik olarak uygulamaya konan tüm radikal çözümler ve haksız rekabeti önlemeyi amaçlayan maliyetlerin birbirine eşlenmesi çalışmaları; doğrudan ekonomik hak yoksunlukları yaratmaya başlamıştır.

Rekabet gücünü arttırmak adına, koruma standartlarında büyük ölçüde azaltmaya gidilmesi; çalışan nüfusun sosyal güvenlik haklarını, çalışma haklarını ve iş güvencesi haklarını daraltırken; küreselleşmenin dayattığı hukuk düzeninin araçsal kullanımı; ekonomik özgürlüklerde gerilemeye neden olmakta ve daraltılan ekonomik özgürlüklerde hak erozyonlarına yol açmaktadır.

Küreselleşmenin dayattığı tam rekabet koşullarının sağlanmasıyla; sosyal haklar olarak çalışanların sosyal hak ve ekonomik özgürlükleri arasında ters bir orantı bulunmaktadır. Rekabet gücünü arttırmak adına, koruma standartlarında büyük ölçüde azaltmaya gidilmesi; çalışan nüfusun sosyal güvenlik haklarını, çalışma haklarını ve iş güvencesi haklarını daraltırken; küreselleşmenin dayattığı hukuk düzeninin araçsal kullanımı; ekonomik haklarda gerilemeye neden olmaktadır. Ekonomik özgürlüklerin gerilemesi, doğrudan sosyal haklara daralma olarak yansımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akılhoğlu, T., (1995). İnsan Hakları, Ankara.
- Akkaya, Y., (2004). “Küreselleşme, Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma”, Çalışma ve Toplum 3, No.3.
- Arıcı, K., (1997). Avrupa Birliği Sosyal Güvenlik Hukuku, Ankara.
- Balkır, Z.G, (2009) Türk Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Ankara.
- Çelik, A.,(2004). AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar.
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1033 Erişim Tarihi: 15.08.2008.
- Erdut, Z.,(2007) “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri” , Çalışma ve Toplum 12, No.1.
- Gemalmaz M.S.,(1985-1986). “Tarihselliđi Bağlamında İnsan Hakları”, İnsan Hakları Yıllığı, C: 7-8, Ankara.
- Gemalmaz, M.S.,(2003). İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul, s.697.
- Gülmez, M., (2008).Uyum Düzenlemelerinin Üvey Evladı: Sendikal Haklar,
<http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/makaleler/AB-UYUM%20Mesut%20G%FCImez.DOC> Erişim Tarihi: 15. 08.2008.
- Habermas, J.,(1996). Between Facts and Norms: Contributions to a Duscourse Theory of Law and Democracy, Cambridge, s.6.
- Işıktaç Y., (2004).”Küreselleşme-Hukuk İlişkisi”, Hukuk Yazıları, Ankara, s.311.
- Kaboğlu, İ. Ö.,(1998). Özgürlükler Hukuku, İstanbul.
- Kapar, R., (2007).”Enformel Ekonomide Çalışanların Örgütlenmesi ve Sendikalar”, Çalışma ve Toplum 12, No.1.
- Kutal, M., (1997).“Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri”, Prof. Dr. Kemal Ođuzman’a Armağan, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, Ankara.
- Marleau, (2003). “İş Yaratma Stratejisi, İstihdam Politikası ve İş Hukukunun Rolü: ABD ve AB İstihdam Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizinden Çıkan Dersler”, İş Yaratma ve İş Hukuku, İstanbul.
- Ongan, Tunçcan, N. (2004). “Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi” Çalışma ve Toplum 3, No.3.
- Özdemir, A.M., (2006).“Üretimin Söylemlerindeki Dönüşüm, Kolektif Hak Kavramı Ve Emegin Hukuku”, Çalışma ve Toplum 9, No.2 .
- Özer M.A., (2008). “Küreselleşme Kıskaçında Yönetim”, Çimento İşveren, Cilt 22 S. 4 .
- Savaş, V., (1989). “Anayasalarda Ekonomik Hak ve özgürlükler: T. C. Anayasaları Örneđi”, Anayasa Yargısı 6, Ankara..
- Sezer, A. N., (1998)“*Anayasa Mahkemesi’nin 36. Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyum Açılış Konuşması*”, Anayasa Yargısı 15, Ankara.
- Talas, C., (1981-1982).“*Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi*”, İnsan Hakları Yıllığı Cilt 3-4, Ankara
- Talas, C., (1998). ”Türkiye’de Sosyal Güvenlik Düzeninin Bunalımı” Prof Dr. Metin Kutal’a Armağan, Ankara.

Tanör, B., (1978). Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul.

Turan, G., (1995-1996). “*Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu*”, İnsan Hakları Yıllığı Dr. Muzaffer Sencer’e Armağan, Ankara.

Ulucan,D.,(1998).“Çalışma Hayatında Esneklik”, Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan, Ankara.

Uygun, O., (2002).“Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, Anayasa Yargısı **20**, Ankara .